

Duró Ferenc

„FALUVÁROS”, AVAGY BERETTYÓÚJFALU KORTÁRS PERCEPCIÓJA

A XX. SZÁZAD ELSŐ FELÉBEN¹

„Berettyóújfaluban a falu is, a város is megvan,
csak hogy nem összekeverve, hanem külön-külön.

Egy kis része város, a többi falu.”

Nadányi Zoltán, 1938²

Van egy település Bihar vármegye peremén, melynek élete csendesesen zajlott egészen 1920-ig. A „boldog békeidők”, a kedvező földrajzi fekvés, a forgalmi csomópont kiaknázása mind hozzáadott némi pluszt a kezdeti modernizáció megindulásához, amely részben járásközponti funkciójából adódott, részben pedig a fentebb leírt kedvező hatásokból. Határában a Berettyó folyik, mely igen szeszélyes természetű, s igazán csak a szabályozása után mondható, hogy békés „barátja” a községnek.

Lakossága 1900-ban 7723 fő, mely szám kiemeli vonzáskörzetéből, s ez az érték csak gyarapodott, 1930-ra már 10 899 lakos hajtotta álomra fejét a közigazgatási határokon belül. A község nemzetiségileg homogén, vallásilag azonban differenciált. Több mint öt nagy felekezet is képviselte magát, közülük a korszakban végig a reformátusok száma és aránya a legnagyobb (1900-ban 6099 fő, 1930-ban 8246). Vannak azonban római katolikusok, görög katolikusok és görögkeletiek is. Csekély számban baptisták is éltek a „faluvárosban”, s igen komoly izraelita közösség alakult itt ki. Olyannyira, hogy a református vallás után számszerűleg ők képezték a második legnagyobb csoportot. Arányuk a lakossághoz képest a korszak során kb. 12%-ról 9,9%-ra csökkent, azonban a nagyjából 1000 fős közösség nem elhanyagolható, tekintve, hogy meghatározó szerepet töltöttek be a társadalomban.³

Ez a város, vagy inkább „faluváros” Berettyóújfalu, melyre napjainkban sokan a Nadányi Zoltán költő által alkotott kifejezést akasztják anélkül, hogy tudnák, megvan-e alapozva a költő „rágalma”.

A társadalom foglalkoztatottsága, illetve a foglalkozási ágaknak a megoszlása jól reprezentálja a korabeli társadalom képét, annak fejlettségét a gazdasági ágazatok tükrében. Az emberek döntő többsége (a lakosság kicsivel több, mint fele) a mezőgazdaságból élt az első világháború előtt. A kereskedelem és ipar ekkor az emberek 25%-át látta el. 1930-ban ennek a két fő gazdasági szektornak az aránya részben módosult. A primer

¹ A tanulmány lektora dr. Szilágyi Zsolt egyetemi adjunktus volt. Ezúton is köszönöm a munkáját!

² Idézi: Bartha 2011: 50.

³ MKKSH 1900, 1910, 1920, 1930 alapján.

ág az 1910-es 55%-ról 49%-ra csökkent, míg a kereskedelem és az ipar megtartotta a 25%-os értékét. A stagnálásnál azonban nem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy a lakosság létszáma nagyobb, tehát a megegyező érték számszerűsítve egyébként növekedést jelent. Jól kirajzolódik tehát, hogy az emberek döntő többsége a hagyományos primer szektorból élt, azonban egy jelentősnek nevezhető lassú iparosodás, modernizáció is kezdetét vette a századfordulón. Ezt a változást tehát nem szabad figyelmen kívül hagynunk, amikor komplex, a község egészére kiterjedő vizsgálatot végzünk, főként abban a tekintetben, hogy a társadalmi folyamatok mindig lassan, szerves átalakulásként mennek végbe. Ebben a folyamatban hoz majd döntő változást a trianoni béke.⁴

Az ország területében bekövetkezett változások miatt Bihar vármegye majdnem teljes egésze a határon túlra került, beleértve megyeközpontját, Nagyváradot. A hátramaradt rész elveszítette vonzáskörzeti központját, hiányzott a közigazgatási centrum, ráadásul nem volt a térségnek egészségügyi ellátó intézménye sem. Az 1918/19-es események fordulatai, a román intervenció az épp csak kialakult országhatárok után került Berettyóújfalu abba a helyzetbe, hogy kinevezett megyeszékhely lett. A korábban csak lassan „éledező” település hirtelen, számos városi szerepkörrel bővült. Kérdés azonban, hogy képes volt-e valóban funkcionális városként működni. Erről Mendöl Tibor földrajztudós így írt 1938-ban: „*Igazi szíve ennek a csonknak nincs. Nagyjából a közepe táján kiválasztották a legnagyobb falut s kinevezték megyeszékhellyé. Berettyóújfalu (...) faluban elültetett városmag – ma még alig egyéb.*”⁵

Mielőtt azonban ennek a gondolatmenetnek a boncolásába merülnék, fontos megnézni, hogy milyen folyamatok zajlottak le az első világháború előtt a településen, s hogyan valósult meg a helyi elit önreprezentációja, milyen képet mutattak magukról, illetve, hogy a község percepciója hogyan alakult.

Ahogy említettem, a dualizmus korában már elkezdődött egy lassú modernizációs folyamat. 1858-tól nemzetközi vasútvonal halad el Berettyóújfalu határában, ami mellé romantikus stílusú emeletes vasútállomás épült. Ennek a tranzitvonalnak köszönhetően megélénkült a piac és személyforgalom. 1875-ben megépült az emeletes városháza, mely a település főterén emelkedve hirdette Újfalú járásközponti, közigazgatási szerepét. 1872-ben felállították a járásbírószékhelyt, valamint adóhivatal is működött már ekkor. A szellemi és kulturális élet fellendítéséhez megemlítendő az 1874-ben kiadott *Bihar Megyei Községi Értesítő*, valamint az 1876-ban indult, és egy nagyobb megszakítással 1918-ig működő,

⁴ MKKSH 1900, 1910, 1920, 1930 alapján. A különböző gazdasági ágazatokból élők esetében a keresőket és eltartottakat egybeszámoltam.

⁵ Idézi: Bartha 2011: 57. Kihagyás a szerzőtől.

Sárrét. A történelmi emlékezés, a hagyomány és a kultúra ápolására való tekintettel adták át 1896-ban Berettyóújfaluban a millenniumi emlékművet. Ezek mellett az 1900-as népszámlálási adatok, már értékes információkat nyújtanak számunka a foglalkoztatottság, illetve a gazdasági ágazatok megoszlása szempontjából. Nő az iparosok száma folyamatosan. A település elkezd terjeszkedni. Ennek nyomon követésére kiválóan felhasználható a második⁶ és a harmadik⁷ katonai felmérés térképállománya. Szembetűnik, hogy az „expanzió” iránya főként a Berettyó, ennek részben az oka, hogy északon a „Lyukas ér”, valamint a „Nagy Hernek” nevezetű holtágak, illetve a vízenyős területek természetes akadályt képeznek. Ezen kívül a község elemi érdeke, hogy a városnak ne a határában helyezkedjen el a vasútállomás illetve a vasútvonal, hanem annak részét képezze. Fontos megemlíteni még a szekunder szektor kiterjedése kapcsán a Nyíri-gőzmalom megalakulását⁸ a XIX. század második felében, ami fontos ipari kapacitást jelentett a településnek, számos munkahelyet teremtett, s egy olyan arculatot adott a községnek, ami még mind a mai napig fennáll, ugyanis a jelenleg is álló mai modern épület, ennek az „utódja”.

A dualizmus kori fejlődésnek más elemét is fel lehetett volna még sorolni, amiből kirajzolódik, hogy Mendöl állítása önmagában nem állja meg a helyét, azt más kontextusban kell értelmezni, amire dolgozatom második felében fogok kitérni.

Érdekesebb megnézni, hogy miről árulkodnak a korabeli képeslapok és fotók, mit próbálnak meg számunka „elmesélni” a községről. Az általam kiválasztott első világháború előtt keletkezett négy kép közül az elsőt (1. kép.)⁹ tartom a legfontosabbnak. Az 1875-ben épült városháza grandiózus emeletes épülete méltán hirdette a község újonnan szerzett járásközponti funkcióját. A kép beállítása alkalmas arra, hogy teljes egészében elénk tárja az új közigazgatási központot és annak ominózus homlokzatát. Előtte egy kis tér volt található, ahol a fuvarosok parkoltak munkára várakozva, valamint kiváló találkozóhelyet nyújtott a lakosok számára. Az épület a község központjában, a református templommal egy térben helyezkedett el (városközpont), így növelve annak funkcionális „értékét”. Ez a fajta térbeli elrendezés nagyszerű. Ezt bizonyítja, hogy amennyiben Debrecen felől, tehát északról érkezünk meg a községbe, a főutca kialakítása miatt már messziről elénk tárul az emeletes homlokzat, aminek színvilága és architektúrája magával ragadja az utazót (4. kép)¹⁰.

⁶ http://mapire.staatsarchiv.at/hu/map/mkf_hun/?zoom=7&lat=47.03264&lon=20.63883 Letöltés időpontja: 2014.08.07.

⁷ <http://lazarus.elte.hu/hun/digkonyv/topo/200e/39-47.jpg> Letöltés időpontja: 2014.08.07.

⁸ Nyíri István Berekböszörményben született 1845-ben. Tanulmányai során gépészmérnöki oklevelet szerzett s 1875-re egy gyárjellegű malmot hozott létre. Szűcs 1999: 254.

⁹ Képes levelezőlap. Adler Béla kiadása. Zempléni Múzeum gyűjteménye. Postázás dátuma: 1915. Közli: K. Sándor 2008: 18.

¹⁰ Képes levelezőlap. Adler Béla kiadása. Zempléni Múzeum gyűjteménye. Postázás dátuma: 1905.

1. kép. Berettyóújfalú községháza

Gyáni Gábor úgy fogalmaz munkájában, amely Budapest kortárs percepcióját mutatja be, hogy a város a XIX–XX. század fordulójában mint műemlék kezd el funkcionálni.¹¹ Ez a tendencia csak részben igaz Berettyóújfalura, hiszen valóban találunk olyan ábrázolásokat, amelyben az épületek a teljes egészéből kiragadva, önmagukban kerülnek bemutatásra, de a módszertan változatos, s nem egyezik meg a Pesten tapasztalható mintával, melyet Gyáni leírt.¹²

A fentebb bemutatott reprezentációs technika a második¹³ képslapon (2. kép) figyelhető meg legjobban, hiszen a református templom, valamint az alatta lévő kis képen megjelenő bolt szintén nem a községi környezetben van bemutatva, hanem abból kiragadva. Jól látszik, hogy a bolt mellett áll valamilyen épület, azonban azt nem látjuk. A kontinuitás megszakad, a szemlélő figyelmét egy objektumra akarják koncentrálni. Ezek pedig többnyire a modernizálódó község legfontosabb létesítményei, amelyek hordoznak magukban „városias” értéket. Példánk esetében a meg-megjelenő üzletek a városközpontban, vagy olyan műemlékek, alkotások, épületek, amelyek többletértéket hordoznak magukban, képesek kiemelni és kihangsúlyozni a település magasabb szintjét a városhierarchiában.

¹¹ Gyáni 2008: 162.

¹² Jól látható Berettyóújfalú esetében, hogy az ábrázolási módok összemosódnak, nincs egy kiragadható példa, ami végig jellemző a korszakra. Így a „város mint emlékmű” az ábrázolás tekintetében nem teljes mértékben tudja megállni a helyét.

¹³ Képes levelezőlap. Zempléni Múzeum gyűjteménye. Postázás dátuma: 1901.08.19.

2. kép. Berettyóújfalu, református templom és a főutca részletei

3. kép. Millenniumi emlékoszlop

Ugyanez megfigyelhető a millenniumi emlékműnél is (3. kép),¹⁴ hiszen a figyelem csak az oszlopra összpontosul, melynek színvilága megnyugtató, méltóképp hivatott a történelmi múlt emlékét hirdetni, de kimarad az „összkép”, a park többi része, vagy éppen a jobbra elhelyezkedő, vasútállomáshoz vezető utca.

A fentebbi állításomat a következő képes levelezőlap (4. kép)¹⁵ igazolja, hiszen még ebben a korban is megfigyelhető a kezdetlegesnek nevezhető felülnézeti ábrázolás.¹⁶ Nem az egész települést, hanem annak „centrumát” a főutcát láthatjuk, szemben a református templom égbe magasodó tornyával valamint a községházával. A beállítás megtervezett és pontos. A tekintetünket szinte „vezeti” a főutca vonala, s nem véletlen, hogy a közigazgatási funkciót hirdető községházába ütközünk.

4. kép. Berettyóújfalu madártávlatból

Összegezve tehát jól kirajzolódó tendenciát láthatunk arra, hogy egy jelentős fejlődésnek indult településről beszélhetünk, amelynek főként közigazgatási funkciói

¹⁴ Képes levelezőlap. Adler Béla kiadása. Zempléni Múzeum gyűjteménye. Postázás dátuma: 1911.05.16.

¹⁵ Képes levelezőlap. Kiadja: Adler Béla Könyvnyomdája. Zempléni Múzeum gyűjteménye. Közli: K. Sándor 2008: 18.

¹⁶ A felvételt a római katolikus templom tornyából készíthették.

vannak vonzáskörzetéhez viszonyítva. Az „iparosodás” és gazdasági differenciálódás megkezdődik, amire reflektál a társadalom, megindulnak olyan folyamatok, amelyek a megváltozott helyzetre, kihívásokra adnak választ. Ezt hangsúlyozza az önreprezentáció is, hiszen a kifelé mutatott kép igen differenciált ábrázolásaiban a fő hangsúlyt mégiscsak a közigazgatási szerepkör kapja. Ehhez párosulnak még történelmi, vallási emlékművek. Többek között a városházáról nem csak a már bemutatott kép jelent meg, hanem annak több verziója is forgalomba került.

Be kell látni, hogy a trianoni béke által bekövetkezett új helyzet Berettyóújfalura mint katalizátor hatott. Nem húzható egy éles határ, hogy ekkor indultak be a településfejlesztések, és ekkor indult meg a gazdasági differenciálódás, hiszen jól látható, hogy azok már 1870 után elkezdődtek. Ez az esemény és az újfajta szerepkör sokkal inkább csak felgyorsította a folyamatokat, ami pedig hozzájárult ahhoz a torzuláshoz, ami a város társadalmi arculatán jelent meg.¹⁷

A helyi elit nem élte bele magát a revíziós álmokba, nem várta, hogy visszacsatolják Nagyváradot, hanem gyors reakciókkal válaszolt a kihívásokra. Újfaluból egy még dinamikusabban fejlődő várost hoztak létre. Valóban kialakult egy élénk és vibráló központi mag, s a városba sokszor látogattak illusztris személyek, köztük Horthy Miklós személyesen.

Az új korszak fejlesztéseket, ezzel együtt feszültségeket hozott a település mindennapjaiba. A vármegyei közigazgatás biztosításához szükség volt egy új épületre. A munkálatok után végül 1925-ben adták át hivatalosan. „*A klasszicista stílusjegyeket viselő épület timpanonjában a megyei címer, a frízben »CSONKA-BIHAR VÁRMEGYE SZÉKHÁZA« felirat állott*”.¹⁸ A képeslapon (5. kép)¹⁹ jól érzékelhető az épület felnagyítására törekvő vágy. A felvételt készítő valószínűleg egy vízelvetető árokban helyezkedett el (erre utal a kép elején látható híd, illetve a látószög, ahonnan érzékeljük az épületet, valamint hogyha megvizsgáljuk az épület két oldalsó vonalát, azok a távolban összeérnének, utalván az alulról történő ábrázolásra). A beállítottságot továbbá tükrözi még az emberek elhelyezkedése és viselkedése. Közel sem „természetes” utcaképet láthatunk.

¹⁷ A társadalom nem képes gyors válaszokat adni az újfajta kihívásokra, annak átalakulása csak lassan, szerves fejlődéssel képes végbemenni. Berettyóújfalura esetében pedig ez nem alakulhatott ki, hiszen az új „megyeközponti” szerepkör katalizátor hatása, nagyszabású építkezéseket, városrendezést hozott magával. Az elitnek alkalmazkodni kellett a szerepkörhöz, be kellett indítani a társadalmi életet, a szellemi kulturális pezsgést. Egy szűk polgáris réteg is létrejött, de a döntő többsége a lakosságnak még mindig a paraszti világban élt, ami magával hozta a „faluváros” ragadványnevet. Ennek kialakulását külön tanulmányban kívánom tárgyalni.

¹⁸ Dr. Barcsay 1990-2001: 11.

¹⁹ Képes levelezőlap. Kiadja: Kéry Imre nyomda, könyvkötészet és papírkereskedés, Berettyóújfalura. Zempléni Múzeum gyűjteménye. Postázás dátuma: 1938.03.18. Közli: K. Sándor 2008: 36.

Az ablakból kinéző, illetve a vármegyeháza előtt álló emberek beállítottak, figyelmük mind „felénk” irányul. Öltözködésük változatos, találhatunk polgáriasabb, illetve „paraszi” „szemlélődöt”. Ez a húszas évek második felében készülhetett képeslap jól érzékelteti, hogy az ábrázolási mód nem változott, a központban továbbra is a közigazgatási pozíció található, holott a település életében a fordulat már bekövetkezett.

5. kép. Berettyóújfalú, megyeháza

Szintén kézzel fogható infrastrukturális fejlesztés volt a Berettyó folyón átívelő híd átépítése, mely 1927-re készült el. Az erről tanúskodó képeslap (6. kép)²⁰ szerint a híd korántsem „csak” infrastrukturálisan volt meghatározó, hanem komoly reprezentációs feladatokat is betöltött, a fentebb tárgyalt szempontok miatt. Berettyóújfalú ebben az időszakban méltán hirdette a fejlesztések, beruházások produktumait, hiszen ez kézzel fogható volt az elit, illetve a képeket készítő személyek számára. Ekkor még csak ezekkel tudtak kitűnni, ezt tudták felmutatni az ország más pontjában élők számára. Továbbá jól visszatűnik az is, hogy büszkéek voltak az elért eredményekre.²¹

Már 1923-ban elkezdték a laktanya (7. kép)²² építését.

²⁰ Képes levelezőlap. Kiadó: Kéry Imre nyomda, könyvkötészet és papírkereskedés, Berettyóújfalú. Zempléni Múzeum gyűjteménye. Postázás dátuma: 1932.

²¹ A képen láthatunk egy lovas kocsit, amely épp átkel a hídon, az ott található emberek pedig a folyót szemlélik. Az autóforgalom főként a 30-as évektől kezd elterjedni.

²² Képes levelezőlap. Kiadó: Monostory György utóda, Budapest, IX., Lónyay utca 17.; Dohánytőzsde Berettyóújfalú. Országos Széchényi Könyvtár gyűjteménye. Postázás dátuma: 1933.01.28.

6. kép. Berettyóújfalú, Berettyó-híd

7. kép. Berettyóújfalú, laktanya

Ebben a korszakban került a villanyvilágítás a településre, s a Földes–Berettyóújfalú szakaszon műút épült. A gyermekek egészségének, valamint katonai nevelésének céljából adták át a leventeházat (8. kép) ²³ 1927-ben (az ország első ilyen intézménye volt), melyhez medence is tartozott, s személyesen Horthy avatta fel.²⁴

8. kép. Berettyóújfalú, Leventeház

Nagyváradról átkerült a levéltár intézménye is, melynek „tárnoka” Nadányi Zoltán lett. A költő ezt az eseményt sem hagyta kommentár nélkül, így ír versében:²⁵

*„Lett Biharban a levélnek tára.
Mondták nekem: te tárnoka legyél!
Így lett a tágas tárban tárnok is.
Ám üresek a polcok, nincs levél.”*²⁶

A korabeli kommunikáció „vérkeringése” még a levél volt, ennek megfelelően 1927-ben egy új postaépületet adtak át a város központjában, melyet a köznyelv csak „postapalotának” hívott.

²³ Képes levelezőlap. Tóth Sándor magángyűjteménye. Közli: K. Sándor 2008: 36.

²⁴ Sándor–Török 2011: 61.

²⁵ Nadányi költészetének értelmezéséről később szólok.

²⁶ Idézi: Bartha 2011: 63.

Üzletek is működtek, illetve alakultak a városban, melyek tulajdonosai főleg zsidók voltak. Híres vaskereskedő (Konrád József) gyermeke Konrád György író, kinek munkái segítenek visszarepülni az időben s átérezni a korabeli életet, közhangulatot. A vaskereskedésen kívül Hangya szövetkezeti bolt, divatáruház, vendéglő, fakereskedés, cipész, fűszerkereskedő sorakozott a központban, és a listát még sorolhatnánk.

A kulturális és szellemi élet fellendülését segítette elő a korábban már megnevezett levéltár kialakítása, valamint az Apolló mozi megalapítása, ami szintén 1927-ben került átadásra. Ezen kívül a városban tevékenykedő Nadányi Zoltán költő, valamint a helyi elit saját maga szervezte a városi életet, estekkel, bálokkal, ünnepekkel. A korábbi Sárret után új hetilapok is megjelentek, s a fokozatosan felpozícióra jutó „utcai” élet is elősegítette a kultúra, az eszmék terjedését. Ebben a témában következőképpen ír Barcsay László az 1930-as évekbeli Újfaluról:

„A község háza oldalhomlokzatával átellenben volt a Községi vendéglő, a Berettyó felé vezető Baross utca sarkán. A tulajdonos Barta Ferenc volt. A vendéglő a Postaig ért, a kis park felé terasz nyílt, ahol vasárnap az istentisztelet után rázendített a cigánybanda. Aki tehette ott sörözött, »zónázott«. Aki nem tehette, a kis parkban ingyen hallgatta a muzsikát.”²⁷

„A vármegyeháza fényes ünnepek színhelye is volt: főispáni beiktatások, megyebál, megyegyűlés, fogadások. A megyei urak búzavirágkék, meggyvörös, halványzöld, az idősebbek fekete díszmagyarban, a hivatalnokok fekete zsakettben, este frakkban vagy szmokingban, a katonák sötétzöld, halványkék vagy barna atillában, fegyvernem szerint: gyalogos-, huszár-, tüzér-tisztek. Szintúgy az asszonyok díszmagyarban, vagy földet seprő »nagyesztélyi«-ben. De még a kíséző parádéskocsisok is pitykés, zsinóros, sötétkék, fekete dolmányban, lószőrforogós kalpagban feszítettek.”²⁸

A településen működött még a Magyar Asszonyok Nemzeti Szövetsége és számos más civil szervezet is.²⁹ Nem jelenthető ki általánosságban, hogy az intézmények hozzájárulnak a szellemi élet felpozícióhoz, ellenben az jól látható, hogy a lehetőségek adottak voltak. A felsőbb rétegek pedig önszerveződési szinten hoztak létre jelentős eseményeket.

A fenti folyamatok, mint a katalizátor „végtermékei”, valamint a helyi elit és felső réteg gondolkodásmódjának, illetve saját magukról alkotott képének a megváltozása

²⁷ Dr. Barcsay 1990–2001: 3.

²⁸ Dr. Barcsay i. m. 11.

²⁹ Dr. Barcsay i. m. 18.

járul hozzá ahhoz, hogy egy óriási szakadék jöjjön létre a társadalom felső és alsó rétege között. Ennek a szakadéknak a méreteiről csak sejtéseink lehetnek. Ez járult hozzá Nadányi látásmódjának a kialakulásához is, aki szatíráiban állítja pellengérré a várost és sokszor konkrét személyeket is. Az ő általa alkotott „faluváros” kifejezés a mai napig is él a köztudatban, használják, írják, ismerve vagy nem ismerve annak eredeti jelentéstartalmát.

*„Ez a falu várost evett,
egyszerre kapta be. Hohó,
megjárja az, aki mohó.
Most egy kicsit furcsán nevet.
Bizony, csehül van. Orra vérzik,
feje fáj, gyomra émelyeg.
Természetesen rosszul érzik
magukat benne némelyek*

*Mi mindent nyelt a kis mohó!
Aszfaltot, aztán nagy csomó
lámpát, polgármesteri széket,
napilapot, vízvezetékét,
ércszobrokat, egymást előző
autókat, rangos urakat.
Csuda, hogy torkán nem akadt (...)”³⁰*

Jól kiolvasható, hogy Nadányi a város kettősségét mutatja be. Véleménye szerint korábban Újfalun csak holmi kis falu volt, ami érdekes módon megegyezik Tardy György visszaemlékezésével:

„Hogy régebben hogy nézett ki Újfalun, elég, ha felemlítem, ahol a Tisza Kálmán szobor most áll, ott volt a nádfeleles község háza, a bikaakol és a dutyi. [...] A mostani református iskola egy részén volt a Ferenc zsidó boltja, így hívta az egész falu, mellette a Szabó Bálint féle korcsma, a falu egyetlen vendéglője. A Diósi-féle telken beljebb a Pap Tamás száraz malma. A járásbíróház telkén a Sebő ház volt, később átalakítva korcsmává, egyben táncintézés is itt volt. [...] A Nyíri gőzmalom előtt volt a falu gödre. A főszolgabíróház helyén a Csiffy ház, mely korcsmává lett átalakítva, híres verekedő

³⁰ Idézi: Bartha i. m. 58.

*hely volt. [...] A Lisztes Lajos telke egy részén volt a híres kőpince, a pincében volt a korcsma, a juhászok kedvelt tartózkodási helye, a pince előtt korlát volt csinálva, oda lettek a szamarak kikötve, míg gazdája mulatott. A Kepes Lajos üzlete és a mellette fekvő épületek helyén szőlőskert volt.*³¹

Valószínűleg az 1920-as, 30-as évekből visszatekintve a korábbi településre az emberekben „értékhiány” merül fel. A fejlődő megyeközpontból visszatekintve a korabeli értékeket és a megszokott mindennapokat kéri számon a XIX. századon. Nem szabad kizárni a múltat és a fentebb leírtakat. Nadányi korábban a nagyváradi szellemi forgatagban élt, amihez egyszerűen nem mérhető Berettyóújfalun. Ő maga nem ismeri a dualizmus kori folyamatokat, a városfejlődést, s ha még ismerné – vagy akár ismeri is – sem változtatná meg véleményét, hiszen számára a városváltás, értékvesztést hordoz magával. Tardynak a jelen (1937-ben írta a fentebb írtakat) impulzusai a meghatározóak, azok alapján írja „bírálatát”. Ez pedig képes megváltoztatni, túlértékelni a múltat. Egyszerűen csak számon kéri rajta a jelent.

Konrád György, a korábban már említett helyi vaskereskedő Konrád József fia egy egészen más képet fest a településről:

*„A Tiszán túl végtelenebb az égbolt, sarkasabbak az utak, mint a Dunától nyugatra. Az ország keleti széle ez, régen itt volt a legtöbb mezítlábas ember, idős férfiak sötétkék zsákvászon kötényben álltak a kapuk előtt. A kép olyan állandó volt, mint a bivalyok a legelőtőban. [...] Az utcán ló- és marhatrágyaillat uralkodott, habár söprögették a főutcát, de a lovas és ökrös szekerek nyomában mindig marad valami a macskaköveken, amelyeken reggel és este a csorda is végigvonult, okosan szétoszolva a mellékutcákban, mert akár az ember, a tehén vagy a liba is hazatalál. Máig érzem a strand szagát, az ártézi kútból csurgadozva igen lassan telt meg a medence. Vasárnap este leeresztették, majd a takarítás után elkezdték csendesesen megtölteni a kis medencét, amely csak szerda estére telt meg. [...] Azon a napon (csütörtöki hetivásár) korán reggel megindult a forgalom, szóltak a lovak nyakára kötött csengők. [...] A zárt ablakon át is benyomult a gyerekszobába a lovak patadobaja, nyihogása, a szekerek zörgése és a marhabőgés. Apám vasáruboltja tele volt, a vevők nem csak kérték az árut, de alkudoztak is, hangosan kedélyeskedtek, és ugyanígy tréfálgodtak a segítők, akik a legtöbb vevőt ismerték.*³²

³¹ Idézi: Bartha i. m. 50.

³² Konrád 2012: 21., 12., 10.

Konrád már nem kér számon, nem korhol. Számára a közeg, amelybe született, és amelyben él, természetes. Az általa leírt képkockákban megjelenik a „nyüzsgő város” víziója, s realitása. A heti vásár napján rengetegen keresték fel a települést (ezt segítette a kedvező fekvése, valamint a folyamatosan fejlődő infrastruktúrája), s ifj. dr. Barcsay László visszaemlékezései alapján ismerjük a vásárhelyszíneket is. A folyamatos városfejlődés s azon belül is a „központi mag” kialakulása, valamint a társadalmi átalakulás, a polgárosodás kialakított az idő³³ elengedhetetlen segítségével egy „nyüzsgő” városközpontot. Ez megjelenik a percepcióban is, hiszen a 20-as évektől kezdve nem csak az egyes épületek bemutatása történik meg a képeslapokon keresztül, hanem betekintést kaphatunk az „utca forgatagába” is. Csak egy kiragadott példa erre egy korabeli darab (9. kép)³⁴, amelyen a megyeháza előtti kocsiforgalmat láthatjuk.

9. kép. Berettyóújfalu, a megyeháza és a főutca részlete

A képeken megjelenik az utca embere, s a mindennapi élet részévé válhatunk. A központba egyre inkább a főtér (10. kép)³⁵ a városközpont és az üzletek kerülnek. Az

³³ Az idő előrehaladtával az emberekben egyre jobban tudatosult a revízió csekély esélye, ami hozzájárulhatott ahhoz, hogy a korábban kételkedő egyének is elfogadják Berettyóújfalu megyeközponti funkcióját, s azzal azonosuljanak.

³⁴ Képes levelezőlap. Adler és Társa kiadása, Berettyóújfalu. Zempléni Múzeum gyűjteménye. Postázás dátuma: 1925.12.08.

³⁵ Képes levelezőlap. Kiadó: Foto Weinstock. Bihari Múzeum gyűjteménye. Leltári szám: BM IV.97.139. Postázva: 1939.10.19. Közli: K. Sándor i. m.: 21.

ábrázolásmód szemszögéből nézve nem tudunk kiragadni olyan technikát, amely döntően meghatározó a berettyóújfalui képeslapok között. Jól láthattuk, hogy jelen van egyszerre a felülnézeti megjelenítés, az épületek önmagában történő bemutatása, sok esetben pedig az utcai élet is élénk tárul.

10. kép. Berettyóújfalu központja

Ezeknek a képeknek az esetében megvizsgálható az egyén, láthatjuk az emberek öltözködését, az utca képét, az üzleteket. A 9. képen többféle viselet is élénk tárul.

Miután ilyen sokszor kapott teret a városközpont, mint reprezentációs objektum, fontosnak tartom megvizsgálni, hogy az idő során hogyan változott a „központi mag”, a „centrum”. Arra a kérdésre keresem a választ, hogy van-e valamilyenfajta tudatos városfejlesztés az elit által, vagy létezik-e bármilyen arra utaló jel.³⁶

A második katonai térképezésen a központi tér jól kitűnik a református templommal, ami megfigyelhető a harmadik felmérésen is. Ettől eltekintve a két térképállományt összevetve nem láthatjuk komolyabb jelét a térrendezésnek, utcanyitásnak.³⁷

³⁶ A kutatáshoz a második és a harmadik katonai felmérés térképállományát, valamint a már korábban említett Barcsay- emlékkötet saját szerkesztésű térképeit használok fel.

³⁷ Továbbá fontos megemlíteni még azt is, hogy a harmadik katonai térképen, a város szélén látható a református templom és a központi tér, ami annak köszönhető, hogy a XIX. század végén egy árvíz a város déli részét teljesen elpusztította.

A Barcsay-féle ábrázoláson új utcák szintén nem láthatóak, s így csak feltételezni lehet, hogy a meglévő utcák formálása történt meg. (Gondolhatunk itt pl. a felső Kosuth utca szélesítésére az állatvásár miatt.)

Sokkal jobban kirajzolódik azonban a korabeli térbeli elrendeződést mutató viszszaemlékezés segítségével, hogy a fontosabb közigazgatási, egyházi épületek, üzletek, patikák, bankok, valamint nem utolsósorban a tehetősebb, magasabb presztízsű emberek a központban igyekeznek megtelepedni. Berettyóújfalu városcentrumát igyekeztek többlettértékkal felruházni. Ezt a gondolatmenetet támasztja alá továbbá az a tény, hogy a két világháború között készült épületek túlnyomó része ebben a térben található (*lásd 11. kép*).³⁸ Ez alapján egyfajta tudatos várostervezésről beszélhetünk, aminek fő célja a város egy részének modernné, „grandiózussá” tétele, amely vonzó lehet a vállalkozások és az elit számára. Ez többé-kevésbé sikerül is, elég, ha csak Konrád visszaemlékezésére gondolunk, amely a vásár forgatagát írja le.

Ettől eltekintve – egyfajta kettősségként – ez a folyamat mégsem nevezhető teljesen tudatos várostervezésnek, hiszen ez a terület rész a község történelme során egy lassú szerves folyamatként alakult ki.

Összegzésként elmondható, hogy egy érdekes, megosztó városról beszélhetünk. A városiasodás nem köthető egyértelműen a Trianon után kialakult helyzethez, hiszen jól láthattuk, hogy az már a dualizmus korában megindult folyamat. A katalizátorként ható, új helyzetet hozó béke hozzájárult ahhoz, hogy a városirányítási elit új, gyors válaszokat adjon a történésekre. Kialakult egy „nyüzsgő” városi mag és elindult egy lassan „éledező”, vibráló közélet. Természetesen a társadalom döntő többsége ehhez nem tudott kapcsolódni, s megmaradt a hagyományos életformában. Ez a folyamat okozta a település kettősségét, illetve ez hozta magával az élesen elkülönülő társadalmat. Továbbá ez az eredete a Nadányi által megalkotott „faluváros” koncepciónak. A kifejezés természetesen megállja a helyét, a fentebb leírtak miatt azonban fontos hozzátennünk, hogy az általa gúnyként, gúnyosan használt kifejezés továbbgondolandó.

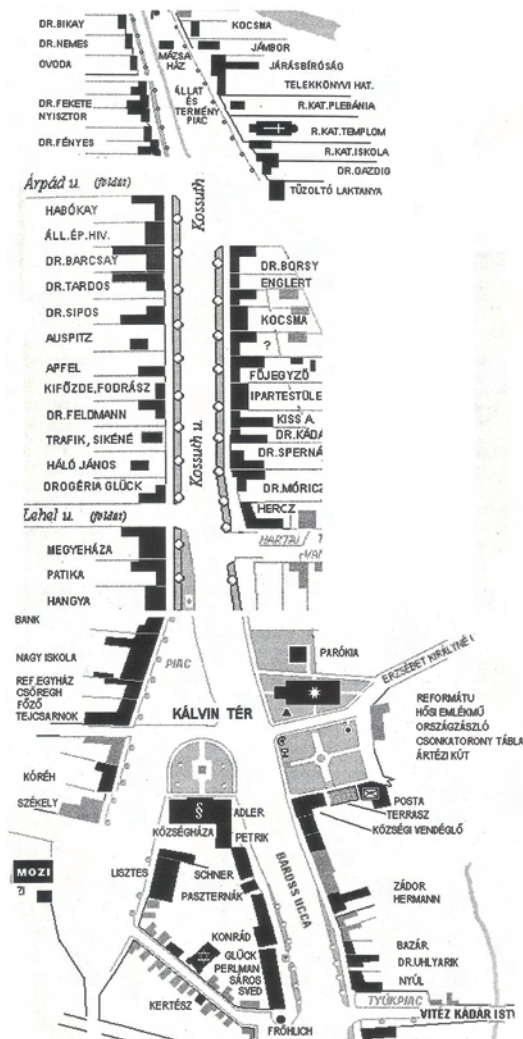
Jól láthattuk, hogy az eltérő ágensek eltérően vélekednek a településről, annak tükrében, hogy hogyan viszonyulnak ahhoz, milyen közegből származnak, s legfőképp, hogy mit jelent az számukra. Az önreprezentáció terén végbement változásokhoz egyrészt szükség volt a háttér folyamatok lezajlásához (építkezések, beruházások, iparosodás stb.). Továbbá, véleményem szerint, Trianon olyan fordulatot hozott, ami hozzájárult a helyi elit és a felső réteg gondolkodásának megváltozásához. Ez magával

³⁸ Dr. Barcsay i. m. 2., 17., 20. oldali ábra összeszerkesztésével készítette a szerző. Nem eredeti formában történt felhasználása miatt az ábrán csekély torzulás tapasztalható.

hozta az önbizalmat, amely által el is hitték, hogy ez a község kiemelkedik (a korábbi-tól sokkal jobban) a térségből, s ennek megfelelően kezdtek el viselkedni.

Berettyóújfalu sajátos helyzete mindenképpen érdekessé teszi a városnak a vizsgálatát, amely sok tekintetben még nincs kiaknázva.

Ez a kevésbé mélyreható, inkább specifikus vizsgálat is képes bemutatni azt, hogy ez a „csonka” térség nem is annyira az, mint ahogyan hangoztatva van, s a felszín alatt felfedezhetőek igen érdekes folyamatok.

11. kép. Berettyóújfalu központi tere ifj. dr. Barcsay László emlékezte szerint

Irodalom

A magyar korona országainak 1900. évi népszámlálása. Első rész. A népesség általános leírása községenként. Bp., Pesti Könyvnyomda részvénytársaság, 1902.

A magyar korona országainak 1900. évi népszámlálása. Második rész. A népesség foglalkozása községenként. Bp., Pesti Könyvnyomda részvénytársaság, 1904.

A magyar szent korona országainak 1910. évi népszámlálása. Első rész. A népesség főbb adatai. Községek és népesebb puszták, telepek szerint. Bp., Az Athenaeum Irodalmi És Nyomdai R.-Társulat nyomása, 1912.

A magyar szent korona országainak 1910. évi népszámlálása. Második rész. A népesség foglalkozása és a nagyipari vállalatok községenként. Bp., Az Athenaeum Irodalmi És Nyomdai R.-Társulat nyomása, 1913.

Az 1920. évi népszámlálás. Első rész. A népesség főbb demográfiai adatai községek és népesebb puszták, telepek szerint. Bp., Pesti Könyvnyomda Részvénytársaság, 1923.

Az 1920. évi népszámlálás. Második rész. A népesség foglalkozása és a nagyipari és kereskedelmi vállalatok községenként. Bp., Pesti Könyvnyomda, 1925.

Az 1930. évi népszámlálás. I. rész. Demográfiai adatok községek és külterületi lakott helyek szerint. Bp., Stephaneum Nyomda Részvénytársaság, 1932.

Az 1930. évi népszámlálás. II. rész. Foglalkozási adatok községek és külterületi lakotthelyek szerint, továbbá az ipari és kereskedelmi nagyvállalatok. Bp., Stephaneum Nyomda Részvénytársaság, 1934.

BARTHA Ákos

2011 Élet Berettyóújfaluban a dualizmustól a rendszerváltozásig. In: Kállai Irén (szerk.) *Berettyóújfalu az újkőkortól napjainkig*. Berettyóújfalu, 50–77.

Dr. BARCSAY László

1990–2001 *Barcsay-émlékiratok*. V. kötet. Kézirat. Bihari Múzeum adattára

GYÁNI Gábor

2008 *Budapest – túl jól és rosszon. A nagyvárosi múlt mint tapasztalat*. Budapest

KONRÁD György

2012 *Elutazás és hazatérés*. Budapest

K. SÁNDOR Mária (szerk.)

2008 „Séta a faluvárosban”. *Berettyóújfalu egykor és ma*. Berettyóújfalu

SÁNDOR Mária – TÖRÖK Péter

2011 Adatok Berettyóújfalu két világháború közötti infrastrukturális fejlődéséhez.
In: Varjasi Imre (szerk.): *Bihar vármegye a múltó időben*. Debrecen. 53–74.

SZÜCS Ernő

1999 Bihar megyei malmok történetéből. In: Radics Kálmán (szerk.):
A Hajdú-Bihar Megyei Levéltár Évkönyve XXVI. 253–275.

Internetes források:

II. katonai felmérés térképanyaga: http://mapire.staatsarchiv.at/hu/map/mkf_hun/?zoom=7&lat=47.03264&lon=20.63883

III. katonai felmérés térképanyaga: <http://lazarus.elte.hu/hun/digkonyv/topo/200e/39-47.jpg>
<http://postcards.arcanum.hu/hu/>

Ferenc Duró

„Villagetown” that is peer perception of Berettyóújfalu in the first part of the 20th century

After the Treaty of Trianon Berettyóújfalu became the centre of the incomplete Bihar County. This caused the changing of the previously started bourgeois life style also the changing of the society and the view of the town. This turn and sudden changes appear in sources as well. Dealing with the new function of the town they started building projects and developments which resulted in a clearly visible change of attitude in the local people. The outbound image of the town became even more important because the of County’s interest to it. The study shows the changing of the local bourgeois’s self-concept during the 1920-30’ comparing it to the First World War and then the turn of the century by examining original texts and old postcards. It also researches its background procedures through the modification of the view of the town.